

jen. Ő, aki színház nélkül nem tudott élni, megint a vidék felé fordult. Levelezett, tanácsokat adott, olykor darabot is, de legtöbbször személyesen ment ki, hogy miután kiválasztotta a megfelelő szereplőket, rendezzen, jeleneteket állítson be, a kulisszák festésére és a világításra is utasítást adva. Nem kell mondani, mi mindennel jár az ilyesmi. Sok helyen elemi dolgokra kell megtanítani a szereplőt: bejönni, kimenni, szívós és türelmes munkával rászoktatni, hogy természetesen bánjon a végtagjaival és leküzdje a lámpalázat a rivaldafényben. Garay Béla mindezt a nagy és magasztos ügy, a Színház igazétében elpusztíthatatlan energiával tette évtizedeken át. Nem hiszem, hogy van még színházi ember, aki olyan népszerű lenne, mint ő ebben az országban mindenütt, ahol magyarok élnek. Egészen egyszerű embereket hallottam a legnagyobb tisztelettel beszélni róla, mint akik tudatában voltak, mit tett értük a fáradhatatlan jó, örök komédiás, amikor napokat töltött isten háta mögötti falucskákban, ahol a „tisza

szobában” fektették le vastag és dohos dunyhák alá, s olyan jóbarátságot kötöttek vele, hogy meghívták lakodalomba, keresztelőre, még a család egy-egy intímabb dolgában is kikérve a tanácsát.

A színház szeretetének Garay Béla életében van egy irodalmi ága is. Evtizedek óta írja a cikkeket régi színészek emlékéért felidézve, s a legaktuálisabb kérdésekhez hozzászólva. Egyetlen célja ezzel is a színház népszerűsítése, azon kívül persze, hogy tovább lobog benne az olthatatlan szenvedély, s ha már másképp nem, hát legalább színházról szóló írásokkal próbálja csillapítani. Nem nagy és új revelációk ezek, de olyan mécsvilágok, amelyek nélkül sok helyen mindent belepne a sötétség.

Most, amikor — kissé megkésve — a nyolcvanéves Garay Bélát köszöntjük új könyve megjelenése alkalmából, az egész jugoszláviai magyar színjátszás előtt hajtunk tisztelettel fejet. Mert a két jelenség, a magyar színház és Garay Béla, elválaszthatatlan.

HERCEG JÁNOS

KÁPRÁZAT ÉS VALÓSÁG

JUSTH ZSIGMOND *Naplója és levelei.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Justh Zsigmond a jellegzetes és elmentmondásos magyar századvég gyermeke. A felső-magyarországi necpáli Justhok enervált, kései utóda, aki kora szorításából az idegélet kifáradásaiba és delíriumába menekül. Egyéni kiúttalanságának tragikumát gyógyíthatatlan betegségében, a tüdővészben éli meg; s örökös bolyongásaiban; a mesés Kelet egzotikus tájain a pillanat „gyönyörű benyomásaival”, a káprázat csálóka fényeivel kárpótolja magát.

A korábbi kiadványokhoz viszonyítva mindenképpen figyelmet érdemel Kozocsa Sándor nemrégiben megjelent válogatása, hiszen Justh

levelei ez ideig nem voltak hozzáférhetőek a nagyközönség számára. Naplójának utóéletét is jórészt a feledés vastag homálya borítja, eltekintve természetesen az idevágó szakmai érdeklődéstől és Halász Gábornak, a századvég kitűnő ismerőjének lélekelemző, értékmentő munkájától.

A párizsi Napló mindenekelőtt az európai válság általános világnézeti modelljét, a szkepticizmus lélektani hátterét vázolja föl átütő atmoszférateremtő erővel, amelyben Justh művészi impresszionizmusának is bázisa. Szípközöző meglátását és ötleteit a párizsi szalonok

följzött, parfümös világa teszi izgalmassá. Könnyed világfi módjában, otthonosan mozog a téli Párizs operabábjain, összejövetelein, ahol keringőző szepaszonyok átsuhanó mozdulatát: egy-egy arcélt, vállat vagy a tánc hevületében kibomló test intimítását rögzítheti. Pillanatképeit a valóság gondosan meglesett mozaikjaiból és az árnyalatok aprólékosan elemzett szálaiból szövi össze. Föföldök az első, még tetten érhető „káprázatban” és enged a friss élmény csábításainak.

A szemtanú közvetlenségével vonultatja fel Párizs nagyságainak szuggesztív tablóját. Megeleveníti többek között a rokonszenves Taine és a szeretetre méltó Antokolszkij alakját; a „primitív” Munkácsy és a modern színházi dívának, Sarah Bernhardtnek a portréját. Ereje nem a jellemábrázolás; nem a típust, sokkal inkább a város szellemi éghajlatának a pillanat hullámverésében megragadható életritmusát adja.

A vibráló szingazdagságnak és a sokféle átszűrt, átlégsített illatnak csakúgy helye van prózájában, mint a mesterségesen ébren tartott szennyedélyek rafinált örömeinek. Világában különös hangsúlyt kapnak a pillangós ékszeres és toalettek, tarka virágrapszódiák és a bravúros ízléssel összehordott bútorok. A leíró művészet apró, miniatűr remekléseit találjuk esti tájképein, de Hamlet-elemzése és a „beteg, bűnös kétségbeesett” Mefisztó rajza is „balzaci” vonásokkal jeleskedik: „Az öszszegörnyedt beteg, bűnös kétségbeesett Mefisztó mereven mereszti reánk üres szeméit, míg a másik oldalról a magas, méltóságteljes Krisztus hosszú, lecsüggő fehér lepelben, öszszekötött kezeivel mifelénk tart, reánk néz, s mintha még öszszébb húzta volna szemöldökeit.”

A hazai Napló a felvidéki nemesi kúriák esemény- és kultúrsegeny világát örökíti meg. Energiahiány, végzetes akarategyengeség löki tovább az életet; s a lét egzisztenciális pillanatait már kevesebb erővel gyűjti egybe az írói szándék, mint a varázsos művész-Párizs világában. A hazai életből hiányzik a charme, a létezés elemi, esszenciális élménye: a kifinomult ízlés és inger, amelyet a századvég nagyvárosa oly megkapó, magakináló természetességgel

nyújtott. Nyírfák holdvilágos ágai közt a vidéki távlattalanság szomorúsága már-már csehovi lebegéssel ül a szívekre és a kísértetként hazajáró lelkek még egyszer, „húrra omoló hajjal”, belezokognak a hajnal előtti szélbe. Tudják, hogy a hajnal fölszökkenő fényével el kell majd tűnniük kastélyaikkal, nyírfáikkal s egész múltó világukkal együtt.

Az egyéni és kollektív haláltudat a személyes lírai hang felerősödését eredményezi a hazai sorokban. Az író magába fordul; önportrét rajzol elsősorban; s kifiradásairól, ernyedtségéről és betegségről ad számot. Ekkor fedezi fel magának a szülőföld népi örökségét, amely sajátos tartalmú és koncepciójú aktivitására, nevezetesen a szenttornyai parasztszínház megalakítására ösztönzi majd.

Kár, hogy törekvése folytatás nélküli töredéke maradt a magyar művelődéstörténetnek.

Nyolc évtizeddel az író halála után, nyomtatásban először jelent meg a dokumentumértékű levelek „koszorúja”, amellyel a magyar irodalomtörténet régi adósságot törleszt és a korán elhunyt író emléke előtt tisztelg.

A levelek igen változatos tartalmúak. Megtaláljuk bennük a kor közéleti személyiségeivel folytatott dialógust, a művészetpártoló barátot és mecénást, valamint a lélektan mozzanatokban bővelkedő kortársi vallomást. Másfelől e levelek az író kritikai meglátásainak gazdag tárházát is nyújtják.

A kortársak közül Reviczky „diszkrét” egyénisége; Gozsdu Elek és Petelei árnyékvilága vonzotta. De szívesen levelezett Ambrus Zoltánnal, Kiss Józseffel és a „klasszikusok” közül Gyulai Pállal is. Kerestelen őszinteséggel és kellő önismerettel tárja föl legbensőbb valóját barátainak és ismerőseinek. A retusáló szándék és a stilizáló hajlamnak nyoma sincs leveleiben. Különösen a Czöbel Minkához írt sorokban enged föl, tartózkodóan és finoman bár, de a lélek mélyrétegeiből küldi üzenetét: nosztalgiáiról, álmairól és a világban tájékozódó személyes közérzetéről vall. Feltűnő azonban, hogy sehol sem találkozunk Justhnál a szerelemnek mint létélménynek az igényével. „Jászai Mari iránti művészszerelmét kortár-

sai valódi rokonszenvnek tartották, pedig ez csupán a zseninek szóló feltétlen hódolat volt” — olvashatjuk a szűkszavú tájékoztatást, de a továbbiakban semmiféle utalást nem találunk erre vonatkozólag. Fel-tűnő, hogy a túlérett kor levegőjében, ahol oly nagy divatja volt a budoárérmeknek és szerelmi vallomásoknak, egy alig harminc-éves fiatalember — akinek pedig igen jó összeköttetései és társadal-mi „nexusai” voltak — érintetlen maradhatott a kor és az emberi élet nagy vonzásától!?

A leveleknek egy másik típusa, tetemes hányada az utazás varázsos hangulatát, valóságos útirajzot és a világ legkülönbözőbb tájainak egzo-tikus couleur locale-ját tárja elénk: „Mily elragadóak az esték — írja egy helyütt — a pusztáinkra emlé-keztető delta síri zenéjével, (...) mö-göttem meg a líbiai sivatag veres fénytől behintett halmai.”

Bácskáról is megemlékezik s utazásai során két alkalommal Sza-badkát is érinti: „Azt hiszem, hogy Szabadka körül, midőn ismét az édes Alföld határára érek, újjá fo-gok születni.” A honvágy és az ott-hon üzenete a legszebb, legbizar-rabb tájakról is hazaszóltja.

Leveleiben a szerénység, a mon-danivaló iránti alázat és a disztin-gált hang az értékmérők. Sohasem a maga személyét, de az eszmét és az eszmékért vállalt emberi küzdelem állítja elénk példának.

A szép kivitelezésű könyvet Ko-zocsa Sándor utószava, gondos jegy-zetapparátus és a válogatott fény-képek egész sora gazdagítja. A je-les munka így méltóképpen járult hozzá Justh Zsigmond írói öröksé-gének s egyben a magyar irodalom ritka gyöngyszemének a megőrzésé-hoz és utóéletének avatott ápolásá-hoz.

UTASI MÁRIA

JÓZSEF ATTILA FÉL ÉVTIZEDE

SZABOLCSI MIKLÓS: *Erik a fény.*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

Halász Gábor, a két világháború közötti korszak kiváló eszszéirója és kritikusa, a „portré” és a „tabló” né-miképp egymást kizáró két módszer-ben látta azokat a pólusokat, ame-lyek mintegy megszabják az irodal-mtörténetírás feladatait. A „port-ré” az alkotó személyiségről rajzol árnyat és pontos képet, a „tabló” a korszak vagy az irányzat általáno-sabb összefüggésrendszerét tárja fel. A személyiség előtérbe állítása, pá-lyájának és munkásságának elemzé-se, illetve a korszak képének és tör-vényszerűségeinek ábrázolása min-den irodalomtörténetírónak, a jelen marxista tudósának is olyan felada-ta, amely eleve választásra vagy egyeztetésre késztet, aszerint, hogy valaki az irodalom nagy egyénisé-geit vagy jelentősebb folyamatait akarja-e inkább megragadni és be-

mutatni. „Portré” vagy „tabló”: gyakran kell közöttük a kutatónak választania, s válassza bármelyiket, a kép, amelyet létrehozott, részben egyoldalú marad.

Szabolcsi Miklós, József Attila monográfusa, aki 1963-ban *Fiatalkor-életem indulója* című munkájában nagy költőnk pályakezdését, s most *Erik a fény* című művében 1923 és 1927 közötti tevékenységét dolgozta fel, ugyancsak szembetalálkozott az irodalom-történetíró módszertani dilemmájával. Eletrajzi monográfiát írt, ezért eleve a „portré” módsze-rét kellett választania; az alkotó egyéniség fejlődésének hátterét is fel akarta deríteni, ezért valósággal „tabló” is kellett festenie. Arra vál-lalkozott tehát, hogy egyesítse a két megközelítést, a két kutatási és fel-